

Jakarta 10 Kramat – Salemba

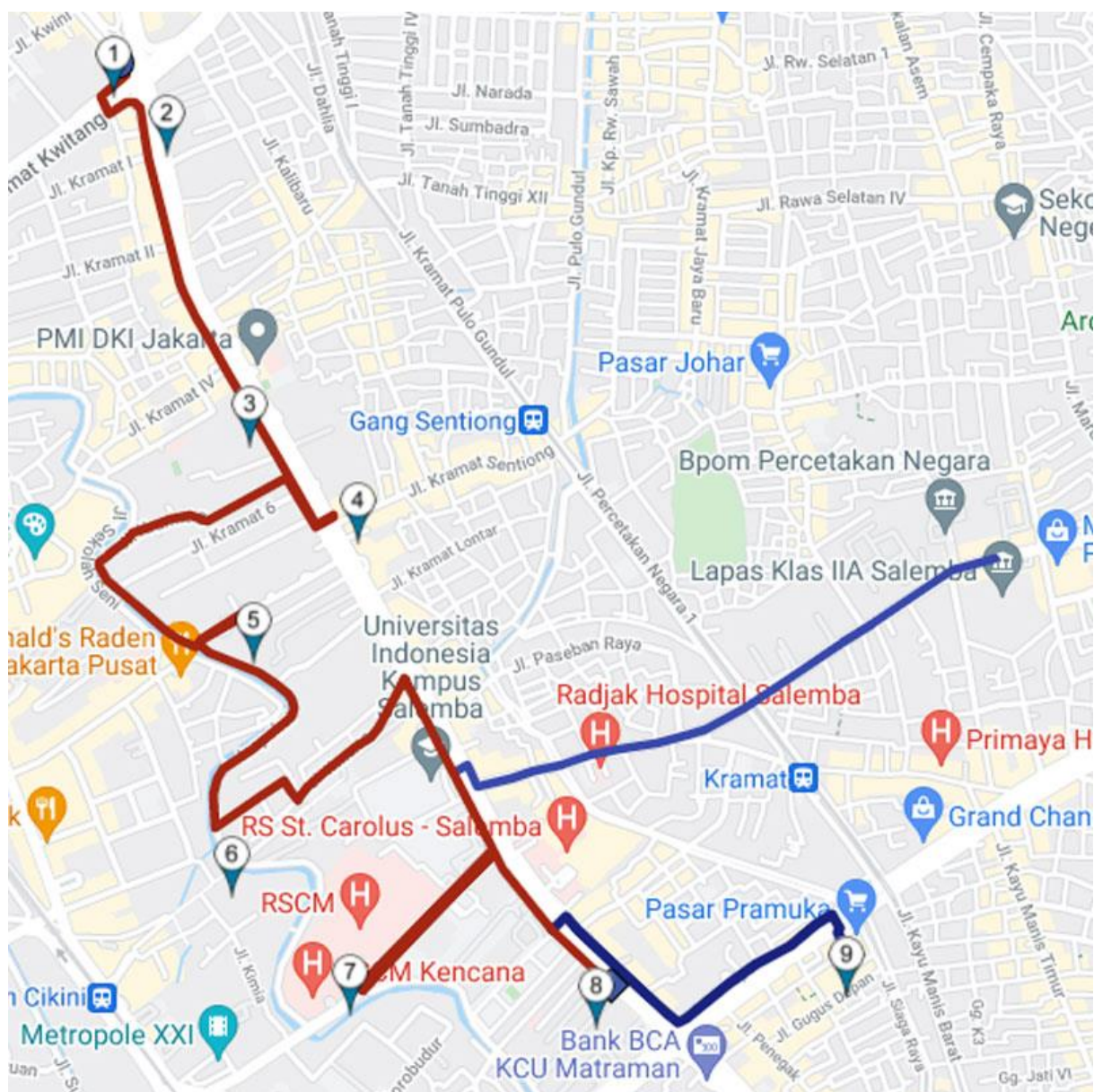
De wandeling is 5¾ km.

minus de uitstapjes naar Struijswijk (2 x 1½ km) en de vogelmarkt (ruim 1 km).

De route Senen-Kramat-Salemba is de grote uitvalsweg naar het zuiden, naar Meester Cornelis en Buitenzorg (Jatinegara en Bogor).

De wandeling langs deze hoofdweg loopt vanaf het Senenplein langs Kramat, gaat de Kramatlaan in en loopt vervolgens langs de Tjiliwoeng. Bij de voormalige spoorbrug gaat de route door de voormalige kampong Salemba weer terug naar de hoofdweg, die daar ook Salemba heet. Vandaar is een uitstapje naar de gevangenis Struijswijk mogelijk. Vervolgens gaat het naar het meest oostelijk gedeelte van de Oranje Boulevard, dat bekend is vanwege enkele grote medische gebouwen en het sluitstuk ligt weer aan Salemba: KW III. Hoewel men daarna ook nog door kan lopen naar de vogelmarkt.

In deze wandeling zijn 127 teksten van 36 auteurs opgenomen.

Begin van de wandeling: kruispunt Jl Parapatan / Jl Senen Raya.

Over dit kruispunt loopt een viaduct vanuit het noorden, Jl Pasar Senen, naar het zuiden, Jl Kramat Raya. Daaronder loopt in noordoostelijke richting de Jl Kramat-Bunder (Kramatplein).

't Was al donker, maar het Kramatplein lokte ons aan. Aan een boekenstalletje hing het Octobernummer van De Fakkel en de man vroeg er 60 cent voor, die ik betaalde, want mijn novelle stond er in. Iemand was dat nummer al bij hem wezen verpatsen, zoals hij zei. Midden op het verbazend gezellige avondpleintje, onder die groene boompjes, had een Indo-Europeaan stoelen en tafeltjes neergezet en verkocht daar limoen en stroop en koffie-ijs en goedkoop eten. [Walraven]

Links: Jl Pasar Senen.

Ofschoon dus hier oorspronkelijk slechts op maandag markt gehouden werd – Pasar Senen – groeide met de steeds toenemende uitbreiding en ontwikkeling der stad ook de behoefte naar meer marktdagen, met het gevolg, dat Pasar Senen nu iederen dag, ook 's Zondags, gehouden wordt. Elke grote koloniale stad in het Verre Oosten heeft zoo'n druk punt als dit, waar een conglomeraat van bevolkingsgroepen samenkomt om te kopen en te verkopen. [Ido]

Ga in westelijke richting: Jl Prapatan. (Parapatan).

Rechts: 10 – Dharma Wanita.

Plattegrond 1

Achter het moderne gebouw ligt een koloniaal gebouw; vroeger het Hoofdkantoor DVG: Dienst Volksgezondheid, voordien BGD: Burgerlijken Geneeskundige Dienst.

In mijn reisgids lees ik dat er twee en veertig miljoen inboorlingen op het eiland Java zijn en sinds de prachtige hygiënische dienst van het gouvernement de epidemieën van cholera, dysenterie en pest bijna geheel heeft weten te bedwingen, sinds de kindersterfte, door de betere hulp en de voorlichting die den moeders wordt gegeven, met sprongen naar omlaag is gegaan, wast het bevolkingsgetal jaarlijks met bijna een miljoen zielen. [Ammers-Küller]

Ga terug, ga rechtsaf en steek de Jl Prapatan en de Jl Kwitang **over**

In vroeger tijd lag hier 'de brug van Kramat' over de gracht van de Defensie-lijn.

Links: 1 – Grand Theater. (Rex Theater; in 1948 "Grand" bioscoop).

Men gaf daar de eerste komische franse films en Pathé-Color met bloemballetten en vizioenen van afgrijselijke groengekleurde duivels met vlekkerige vuurrode tongen, daarna, geweldige overgang, de eerste lange films die een hele avond duurden: *Zigomar*, *de Koning der Bandieten*, *De Roman van een Arm Jongmeisje*, en later nog veel mooier, de romeinse reconstructies, *Quo Vadis*, *Spartacus*, *Cleopatra*, met een inlands orkest rijk aan blaasinstrumenten, dat het zelfde opgewekte en sentimentele wijsje speelde uit het circus en met volkomen ernst *Ach, du lieber Augustin* bij het afscheid tussen de romeinse veldheer en de egyptische vorstin. [Du Perron]

Het duurde maar even voor het voor de bioscoop en op het Senenplein stil werd. Een paar betja's waren achtergebleven, een omgeworpen blik met pinda's die overal verspreid lagen, de tafel en de lege pan van een pisangorengverkoper, het nog brandende vuur in een anglo. De winkels werden gehaast gesloten en de lampen gedoofd. Ook het geluid van het schieten verdween. De stilte op het Senenplein werd even later verstoord door de sirenes van de jeeps van de Nederlandse militaire politie en van twee vrachtauto's vol soldaten van de militaire politie. Hun witte helmen lichtten als doodshoofden op in het duister van de nacht. [Lubis]

Ga rechtdoor: Jl Kramat Raya.

Het was een vreemde straat, waar we doorheen reden. Ik wist het: dit was Kramat en daar begon Senen en toch was dit alles anders dan gewoonlijk. In het felle namiddaglicht leek de stad onbekend, door verlatenheid vervreemd van de werkelijkheid. Het was alsof door de hitte de verwaarlozing nog meer aan de dag kwam. Een enkele passerende Europeaan nam zijn hoed af. Ik moest me de eerste keer geweld aandoen niet terug te knikken. We reden door treurige straten. Het werd benauwd en er was maar één wens die ons alleen beheerste: dat dit alles voorbij zou zijn en allereerst deze tergend langzame rit. [Breton de Nijs]

Links: 11 – Panti Asuhan Muslimin – Lembaga Rumah Piatu Muslim.
(Protestantsch weeshuis, het Djati-gesticht).

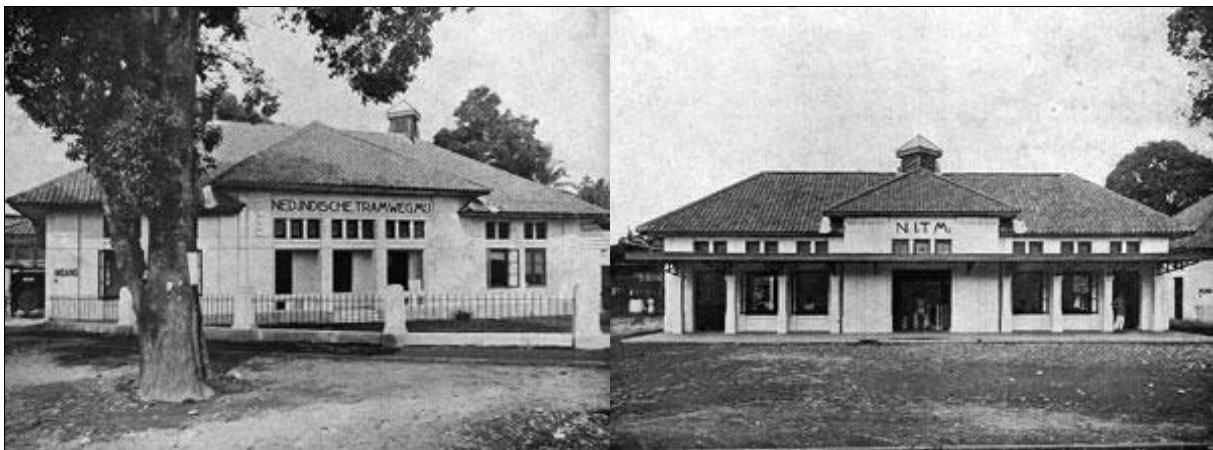
Plattegrond 2

In 1854 werd het z.g. Djati-gesticht ter verzorging en opleiding van verwaarloosde Europeesche kinderen te Batavia opgericht; in 1887 constitueerde zich de Vereeniging Soeria Soemirat te Semarang, terwijl in het zelfde jaar het St. Vincentiusgesticht te Buitenzorg werd geopend. De bekende vereeniging van Pa van der Steur te Magelang kwam in 1896 tot stand.

Links: 21.

(Bataviasche Verkeers Maatschappij.)

In mijn gaan naar de stad is onlangs eene kleine verandering gekomen; niet wat de dagen of uren, maar wat het vervoermiddel betreft. Sedert verleden week namelijk loopen de wagens der tramwaymaatschappij voorbij onze woning, en ik profiteer daarvan. De uitgaaf is gering, te gering bijna om te kunnen duren: 10 centen heen en 10 centen terug. Niemand begrijpt, hoe de Maatschappij, tegen zulk een laag tarief, met voordeel werken kan; doch zij moet wel, schijnt het, omdat anders de konkurrentie met de kleine inlandsche voertuigen niet vol te houden is. Velen gelooven (met mij), dat die worsteling haar ondergang ten gevolge zal hebben; doch van harte hoop ik het tegendeel. [Huet]

Rechts: 106 – Museum Sumpah Pemuda. (Bloemenhandel Hersia.)

Open: di – do, za, zo: 8 – 16 vr: 8 – 16.30.

Als symbool van dit alles werd op de slotzitting (met verlof van de chef van de centrale recherche die persoonlijk aanwezig was) door de journalist Soepratman eerst op de viool, begeleid door een gitaar, de melodie gespeeld van een door hem gecomponeerd lied, Indonesia Raya ('Groot-Indonesië'), en werden

vervolgens, terwijl de rood-witte vlag gehesen werd, met gitaarbegeleiding de woorden gezongen die een verheerlijking van land en volk van de Indische archipel inhielden.

Soegondo Djojopoespito werd in 1905 in Toeban (Oost-Java) geboren. Hij volgde de Holland-Inlandse school in zijn geboorteplaats en de MULO in Soerabaia, waarna hij de Algemene Middelbare School in Djokjakarta doorliep. Vanaf 1925 was hij student aan de Rechtshogeschool in Batavia; hij deed in 1928 zijn kandidaatsexamen, maar brak daarna zijn studie af ter wille van de nationale zaak. In 1927 was hij voorzitter van de Perhimpunan Peladjar-Peladjar Indonesia (Unie van Indonesische studenten) en in 1928 leidde hij het tweede Indonesische Jeugdcongres dat met zijn Soempah Pemoeda (Eed van de Jongeren), waarmee de Indonesische eenheidsgedachte principieel werd erkend, vermaard is geworden in de Indonesische geschiedenis. [Djojopoespito]

Rechts: 132 – Badan Penelitian dan Pengembangan.

(Gouvernements Accountantskantoor Batavia, Centraal Kantoor voor Dactyloscopie (Dept. v. Just.) en Kantoor Pharmaceutische Fabriek D.V.G. – voordien Civiele Pensioenfondsen.) Plattegrond 3

De oude Raden-Ajoe heeft alles verdubbeld. Ik geloof, dat zij niets meer heeft dan haar pensioen, ik meen twee-honderdveertig gulden. [Couperus]

Ook onder haar kinderen zijn er eenige, die net als zij geen grove aanwijsbare fouten hebben, maar die toch 'een god zijn in 't diepst van hun gedachten', die vinden (zooals bijna alle Indo-Europeanen), dat de blanda, het blandagouvernement, ervoor moet zorgen, dat zij te eten hebben en aan het einde van hun levensweg met een wandelstok naar 's Lands Kas kunnen gaan om het maandelijksch pensioen. [Walraven]

Rechts: 134 – Vincentius Putera.

(Batavia's Vincentius Vereeniging, Jongensinternaat, Pastorie H. Hartkerk 1916, Hulswit / Cuypers).

De Katholieken plegen die Gestichten onder de benaming en bescherming te stellen van den Heiligen Vincentius a Paulo, den grooten apostel der barmhartigheid, die eenmaal geheel zijn leven en geheel zijne kracht wijdde aan de verzorging der armen. Door aankoop kwam de Vincentius-Vereeniging te Batavia ten jare 1910 in bezit van een groot heerenhuis, met kolossaal voor- en achtererf, op Kramat. Het bood een zoo grandioze ruimte dat er plaats was in overvloed niet slechts voor één maar zelfs voor twee Gestichten. Dienvolgens werd, om gewichtige redenen, besloten, de eertijds op Weltevreden en op Parapattan afzonderlijk gelegen

inrichtingen voor meisjes en jongens daarheen over te brengen. Co-educatie bleef, ten gevolge van de énorme uitgestrektheid van het erf, buitengesloten; doch, om slechts dit ééne te zeggen: één inwonend Directeur.

Het burger-interneringskamp Kramat.

Het interneringskamp Kramat (1942-1945) werd aan de noordkant begrensd door Jl Kramat IV (de 'Vincentiuslaan'). Aan de oostkant was de grens de Jl Kramat Raya / Salemba Raya, aan de zuidkant de Jl Kramat VIII (Gang Obat) en westelijk de Kali Ciliwung. Het kamp was door de Jl Raden Saleh verdeeld in "Kramat Noord" en "Kramat Zuid". na de oorlog, in de bersiap-tijd was, het een beschermings- en opvangkamp.

'De slag is gevallen' voor de Europeesche vrouwen in Batavia. Iedereen die geen man heeft ter bescherming moet verhuizen naar 2 kleine wijken, een achter Tjideng en een op Kramat. Het heeft nog 6 weken de tijd. Er moet eerst weer geregistreerd worden. Ieder gezin zou één kamer krijgen. Meubilair kan en mag natuurlijk niet meegenomen worden. [Jansen]

Ga linksaf: de voetbrug op.

De loopbruggen over de autobanen, ook alweer een idee van de inventieve Ali Sadikin, waar twaalf jaar eerder nog weinig gebruik van werd gemaakt maar waar wel veel mopjes over werden getapt ('Sumatra heeft rivieren zonder bruggen en Jakarta bruggen zonder rivieren'), functioneerden nu wel [Vuyk]

Zaterdagavond naar tante Noes, Gang Sentiong. God, wat een rotgang! Slapend, vervallen huis achter vermoeide palmen in half verrotte tonnen met scheefgezakte verroeste hoepels. Dan snel nader klikkende voetstapjes in de gang, een bonte werveling recht op me af, die plotseling stilstaat vlak voor me, een gretige hand die mijn aarzelende hand vangt. En: 'Adoeh, Si Peng! Zo groot! Zo lief!' Snelle afcheckende zakdoek voor een opeens verschrikt interrumpende lach. Nerveus praten, giechelen, vragen, lachen. [Mahieu]

De regen bereikte hem plotseling en kletterde met zulk een geweld stortbuien van dikke droppels op hem neer, dat meneer Martherus overhaast op de vlucht sloeg. Er was zelfs geen tijd meer om een der nabij liggende woonhuizen te bereiken om met een beleefd excuus beschutting te vragen onder de emper. Meneer Martherus holde met krakende benen Gang Sentiong binnen en schoot het eerste het beste waroekje binnen, een wrak geval van bamboe, oude blikken en goeniezakken, dat tegen een erfmuur was aangebouwd. Op dat moment was meneer Martherus tegelijk doof en blind. Blind omdat het in het hol - want meer was het werkelijk niet - stikdonker was. En doof omdat de op het zink- en blikplaten dak neerdonderende regen zulk een geraas veroorzaakte, dat geen enkel ander geluid te vernemen was. [Mahieu]

Ga de voetbrug terug en ga Jl Kramat Raya terug.
Ga linksaf: Jl Kramat V (Kramatlaan).

Eerst in de latere jaren der 19e eeuw en daarna toenemend, kreeg men hier en daar bepaalde Europeesche wijken na ontruiming der daarvoor noodige terreinen door de inlandsche bevolking.

Nr 1 – Dr. J. Schouten, Rector van het Bataviaasch Lyceum der C.A.S.

Nr 5 – J. Verboom, voorzitter Volksraadfractie De Vaderlandsche Club.

Nr 7 – C. Keehnen, Jacobson van Berg & Co.

Nr 16 – Residence of Yokohama Specie Bank.

Nr 11 – Dr. Ir. F. Kramer, Voorzitter van het Algemeen Landbouw Syndicaat.

Midden '42 nu was de behoefte aan hulp als gevolg van de voortgezette verarming en doordat talrijke mannen waren opgepakt, nog groter dan ze in maart en april al was geweest. Er werd nu een nieuwe opzet voor gemaakt: eind juni wist een afvaardiging van de Europese bewoners van Batavia (Nederlanders en Indische Nederlanders dus) in een gesprek met de Japanse burgemeester te bereiken dat een Gemeentelijk Europees Steun-Comité, het GESC, mocht worden opgericht met als leider (de Japanners wensten steeds dat één persoon jegens hen verantwoordelijk zou zijn) de man die ook de delegatie had geleid: dr. ir. Frans Kramer.

Herman [Salomonson] huurde daarop een huis met een boven- en benedenverdieping aan de Kramatlaan op nummer 13. In dat laantje woonden mensen uit de toplaag van Batavia: artsen, juristen en wetenschappers. De onderlinge sfeer was gemoedelijk. Annie schreef erover in een brief van 2 mei 1924: "t Verdere laantje zijn allemaal vrienden en leenen alles van elkaar, ze hebben allemaal dezelfde waschman, groenteboer enz. enz.; de meubelen ren kinderen gaan heen en weer.' Het wonen in het laantje beviel zo goed, dat Salomonson in 1924 een huis aan het einde daarvan kocht: Kramatlaan 24.

Nr 22... of de zeldzame étagewoning in de Kramatlaan, waar wij 'net als in Holland' een trap op moesten naar de slaapkamers. Vanaf het balkon kon men over het dichte groen van struiken en heggen kijken tot ver in de tuinen van zij- en overburen; de laan liep dood aan de oever van de kali, daarachter lag een van de grootste kampoengs van de stad onder hoog geboomte. [Haasse]

Ga bij de Kali Ciliwung linksaf: **Jl Inspeksi Ciliwung**.
Links: Jl Kramat VII (Laan Wiechert).

[...] de aansluiting aan de waterleiding te bevorderen. Deze laatste zaak, is in de groote Europeesche steden sinds jaar en dag geregeld, tot gerief van de inwoners, is hier nog een nieuwtje. Er is wel reeds een begin mede gemaakt; zoo is hier bijna een geheele straat, de jeugdige Laan Wiechert, een zijstraat van den Kramatweg, van een waterleiding voorzien. En het is een genot om daar in de huizen rond te gaan en overal de bekende Hollandsche kraantjes te zien blinken en in de keuken een kanjer van een kraan boven de aanrecht te ontdekken.

Vrouwen en kinderen blijven voorloopig nog in 't Kramatkamp, omdat er in Tjideng zelfs naar Japansche opvattingen geen plaats meer is. Ook zieke mannen worden nu eindelijk aangepakt en naar 't Kramatkamp gebracht. [Jansen]

No 35. – Ir E.A. Voorneman woonde hier voordat hij als burgemeester, aan het Burgemeester Bisschopplein woonde (wandeling J 12).

Rechts: Jl Raden Saleh 30, Mesjid Ap – Makmur (Moskee Tjikini, ca.1850).

Godsdienst is bedoeld als een zegen voor de menschheid, om een band te vormen tusschen alle schepselen Gods. Allen zijn we broers en zusters, niet omdat wij dezelfde menschelijke ouders hebben, maar omdat wij allen kinderen zijn van een Vader, van Hem, die daarboven in de hemelen troont. Broers en zusters, moeten elkaar liefhebben, helpen, sterken, steunen. O, God, soms zou ik wenschen, dat er nooit een godsdienst had bestaan. Want deze, die juist alle menschen tot één vereenigen moest, is door alle eeuwen heen oorzaak geweest

van strijd en verdeeldheid, van de bloedigste en gruwelijkste moordtooneelen. Menschen van dezelfde ouders staan dreigend tegenover elkaar, omdat de wijze, waarop zij één en denzelfden God dienen, van elkaar verschilt. Menschen, wier harten door de teederste liefde met elkaar verbonden zijn, keeren zich diep ongelukkig van elkaar af. Verschil van kerk, waarin toch dezelfde God wordt aangeroepen, richt een scheidsmuur voor beider voor elkaar luid kloppende harten.

Is godsdienst wel een zegen voor de menschheid? vraag ik me zelf dikwijls twijfelend af. Godsdienst, die ons voor zonden bewaren moet, hoeveel zonden juist worden niet onder Uw naam bedreven! [Kartini]

Rechts: de brug in de Jl Raden Saleh (Raden Salehlaan).

De viool bleek al die jaren door de schoonouders van zijn nicht in Tjimahi te zijn bewaard, en nog geheel intact te zijn. Maar toen hij de viool uiteindelijk weer onder zijn kin kon klemmen, en hij slingerend op de fiets over de Raden Saleh laan *Bengawan Solo* trachtte te spelen dreven er tientallen lijken in de Tjiliwoeng, van mensen die hem in de vooroorlogse jaren hadden zien spelen en dankbaar geapplaudisseerd hadden. [Bloem]

Ga linksaf: JI Raden Saleh

Rechts: JI Raden Saleh I. behuizing 'Troostmeisjes'

Plattegrond 5

[...] uit Tokio kwam eind april [1944] het bevel binnen dat alle bordelen waarin Nederlandse en Indisch-Nederlandse vrouwen en meisjes werkzaam waren, gesloten moesten worden. Begin mei kwam het tot die sluiting – de betrokken vrouwen en meisjes werden allen eerst in de speciale wijk van de Nippon-werkers in Buitenzorg geïnterneerd, later in een afgesloten gedeelte van het Kramat-kamp te Batavia. 'Er werd', aldus een der in Semarang aangewezen meisjes, 'in het geheel geen verschil gemaakt tussen de vrijwilligsters en de gedwongen meisjes. Wij werden door de

dames, die buiten het voor ons gereserveerde gedeelte zaten, verschrikkelijk behandeld, uitgescholden, bespuwd enz., omdat zij niet wilden geloven dat er tussen de vrijwillige prostituees ook gedwongen meisjes zaten. Het leven was daar voor ons een hel.'

Ga terug naar de brug en **ga** voor de brug **linksaf**.

Volg de weg langs de Kali Ciliwung: **JI Inspeksi / JI Cikini XI**.

Het achterste leven van zulke huizen dan is even obscuur en onbekend als achtersten behoren te zijn. Je ziet daar van de kali af alleen strakke, bevuilde en bestofte achtermuren van de bijgebouwen, met starre ronde ogen van ventilatieopeningen, met gemene glasscherven op muurtjes, met soms toch nog wel een verveloos en half vermolmd deurtje, waarvan het slot vastgeroest is en het gangetje erachter zó volgepropt met weggegooide rommel, dat een indringer er toch niet binngekomen kon, ook al zou hij het deurtje forceren.

Van die achtermuren af tot aan de oeverkant toe waren soms nog wel brokkelige stukjes grond, waarop onkruid een verwaarloosd leven leidde tussen gebroken flessen, aardewerk en roestend blik, eens over de muur gegooid in een moment van wrevel. De enige mensen die deze brokjes grond wel eens betraden, waren vissers die hun werpnetten kwamen uitmesten. Maar het zat er te vol doornen, scherven en vuil om er met plezier te vertoeven. Ook waren er vaak slangen. [Mahieu]

Er waren brede lanen en heel speciale plekjes aan de rivier de Tjiliwoeng, die je overal onverwachts tegenkwam, omdat hij op zo'n wonderlijke manier door de stad kronkelde. [Zikken]

Links: JI Jambrut (Nieuwe laan).

Na de JI Jambrut maakt de Ciliwung een scherpe bocht naar rechts.

Op deze hoogte ligt links aan de JI Salemba Raya het ziekenhuis Moh. Ridwan Meuraksa.

Op de plaats van dit ziekenhuis stond in 1872 de woning van de familie Busken Huet:

Dit is mijn eerste briefje aan U uit ons nieuwe huis; ons eigen huis, mag ik er bijvoegen, want daar het niet te huur was, zijn wij te rade geworden, het (op zijn Indisch) te kopen. Weder wonen wij nu op Kramat, evenals gedurende de twee eerste jaren, maar aan de andere zijde van den weg; en als gij onze woning zaagt, zoudt gij ons hoop ik gelijk geven, dat wij ons ter wille van zulk een huis met zulk een tuin voor eene poos sommige ontberingen getroosten. Niet-alleen zijn de vertrekken ruim en overvloedig, zoodat èn mijne vrouw, èn Gideon, èn ik, behalve eene gemeenschappelijke voor- en eene gemeenschappelijke achtergaanderij, elk twee vrije kamers kunnen hebben, maar de tuin, die met dubbele rijen boomen uitkomt aan eene kromming in de rivier, gelijkt zoo waar een buitenplaatsje. [Huet]

Links: JI Kenari III – Ongeveer 50 meter verder ligt de spoorbrug van de lijn naar o.a. de voormalige opiumfabriek. Plattegrond 6

Daar lag een grote ijzeren spoorbrug met grote bogen over de rivier. We waren compleet stupefiet, want voor zover wij wisten ging in de stad de trein maar op één plaats over een ijzeren spoorbrug, op Antjol. We werden ongerust: zou de rivier ons stiekum uit de stad gevoerd hebben? Dus werd direct aangelegd bij de eerstvolgende wilde stam aan de rivier en aan een inboorling gevraagd waar dit stukje oer-natuur ergens lag op Gods aardbodem. De man, die tot aan z'n knieën stond te trappen in een mand tempéh-beslag en daarbij alsmaar om

zijn as draaide, legde uit waar we waren: daarzo, in het westen, lag Pegangsaän, wees de linkerarm die de ene helft van de aardbol afdraaide, en daarzo, wees de voortbewegende rechterarm langs de rest van de horizon lag de opiumfabriek. [Robinson]

Ga linksaf JI Kenari III en volg de weg naar rechts.

Ga op de T-kruising linksaf: JI Kenari II.

Rechts: nr. 51: gedeelten van het voormalige spoorwegstation: Halte Salemba.

Het station had lijnen naar het noorden en het zuiden en tevens een lijn naar de opiumfabriek. De Opiumfabriek lag oostelijk, links achter deze huisjes.

Voor het voltooiën van den bouw en de verdere inrichting van de fabriek ter bereiding en verpakking van tjandoe [opium] voor de opiumregie, waarvoor, ongerekend den aanleg

van een zijspoor van de halte Pengangsaän naar het emplacement van bedoelde fabriek, oorspronkelijk geraamd was f 278.080, is boven dit bedrag toegestaan de door den chef van den dienst der opiumregie nog noodig geraamde som van f 133.200, zoodat de kosten in Nederlandsch-Indië van den bouw en de inrichting der fabriek in het geheel nader zijn begroot op f 411.280.

Links: 15 – Museum M.H. Thamrin.

Open: ma-vr 9-5.

Buiten hem liepen toen nog maar weinige bekwame leiders meer op vrije voeten rond: Thamrin werd de aangewezen leider van de nationale beweging.

Hij was niet, als Soekarno en Douwes Dekker, een demagoog, gebruikte geen dikke woorden, noemde feiten en cijfers, waaraan niet te tornen viel. Zijn redevoeringen bij de algemene beschouwingen over de jaarlijkse begrotingen waren welsprekende en sterke betogen. Hij speelde niet op de sentimenten der massa, was geen revolutionair-om-de-

revolutie en verzweeg zijn appreciatie voor naar zijn mening nuttige regeringsmaatregelen niet. [...]

Het gezag, dat hij in alle kringen genoot, was in die zijner politieke tegenstanders vermengd met ontzag voor de kracht zijner argumenten, de logisch sterke inhoud en de suggestieve vorm van zijn betoog en voor de slagvaardigheid in het debat. Men erkende in hem de tegenstander van groter formaat dan zowat allen die aan eigen zijde de parlementaire strijd mee streden. En het ontzag werd vrees, en uit die vrees werd achterdocht geboren ten aanzien van zijn bedoelingen. Thamrin was, naar de schatting van het gros Europeanen, deloyaal. [...]

Bij de heer Thamrin, ondervoorzitter van de Volksraad, werd huiszoeking gedaan, op een moment waarop hij doodziek lag: hij stierf enige dagen later. Op welke gronden tot deze opzienbarende maatregel besloten was, is nooit duidelijk gemaakt. Het enige resultaat was, dat Thamrin door de bevolking als slachtoffer van het koloniale bewind en martelaar voor zijn overtuiging werd beschouwd en een onafzienbare schare de lijkstaf volgde toen hij begraven werd. [Koch]

Ga rechtsaf: JI Salemba Raya (Salemba).

Bij (de reeds gepasseerde) JI Raden Saleh verandert de weg van naam, van JI Kramat Raya in JI Salemba Raya. Vóór WO II was de naamsverandering, van Kramat in Salemba, op dit punt.

Rechts: Pasar Ruko, de plaats van de voormalige Opiumfabriek.

Integendeel, het is een humane daad. Verkoopt het gouvernement het niet, dan hebben wij kans dat vreemde landen het binnenbrengen. De smokkelhandel zal bloeien en de bevolking wordt uitgezogen.

**Maag're mensen gaan er velen
Opwaarts naar het schuifpaleis,
Niets kan meer hun wonden helen
Jong nog, zijn ze al oud en grijs.**

**Duizend tuben gaan naar binnen
Maken hart en longen ziek,
Maar heel lustig rookt de schoorsteen
Van de Opium-fabriek. [Kooij]**

Het voormalige Huis van Bewaring in de Struiswijkstraat ligt van hier op 1½ km naar het oosten.

Ga, om het te bereiken, de voetbrug over en ga aan de oostkant van de JI Salemba Raya in zuidelijke richting.

Ga linksaf: JI Salemba Tengah en ga vervolgens de JI Percetakan Negara (Struiswijkstraat, resp. Drukkerijweg).

Na de spoorwegovergang ligt links: Kawasan Perjetakan Negara (Landsdrukkerij) en rechts LPK Klas I (Huis van Bewaring 'Struiswijk').

De Kadt werd dus als 'gevaarlijk revolutionair' een dag of tien na aankomst te Batavia opgesloten in de gevangenis op Struiswijk. Toch werd hij kort daarna, onder aandrang van de Nederlandse regering in Londen, op vrije voeten gesteld. Toelatingpapieren kreeg hij evenwel niet, maar er werd een formule gevonden: De Kadt was niet 'toegelaten', maar 'binnengelaten'...

Toen in Maart of April 1941 de burgerlijke dienstplicht werd ingevoerd, meldde De Kadt zich plichtmatig aan. Hij kreeg de uitnodiging deel te nemen aan de telefoon-censuur, het afluisteren van gesprekken van politiek verdachte telefoonabonné's. De 'gevaarlijke revolutionair'!... [Koch]

De Struiswijk- en de Soekamiskin-gevangenis werden begin '44 als interneringsoord voor mannen opgeheven. Uit beide gevangenissen werden de meeste geïnterneerden naar het kamp van het XV de bataljon in Bandoeng overgebracht, de prominenten evenwel eerst naar het kamp van het IVde en IXde bataljon in Tjimahi en vervolgens, in oktober '44, naar een ander kamp in diezelfde plaats: Baros III.

Ga weer terug naar de JI Salemba Raya.

Vervolg JI Salemba Raya.

Na rechts Pasar Ruko, de plaats van de voormalige Opiumfabriek:

Rechts: Universitas Indonesia – Fak. Kedokteran.

(GHS: Geneeskundige Hoogeschool; voordien STOVIA II: School tot opleiding van inlandsche [later Indische] artsen – 1914-'20, Von Essen / Andriessse).

Een eenvoudige opleiding van inheemse medici begon, gelijk eerder vermeld, al in 1851 aan de Dokter-Djawa-school te Batavia; zij werd in het begin van de twintigste eeuw omgezet tot de School tot opleiding van Indische artsen, de Stovia, waaraan korte tijd later te Soerabaja nog een Nederlands-Indische Artsenschool, de Nias, werd toegevoegd. Indië kreeg dus een zeker aantal, aanvankelijk simpel, later degelijk opgeleide inheemse artsen, 'gouvernements-Indische artsen', zoals zij heetten; er waren er in '40 ca. tweehonderdvijftig (ruim twintig van die artsen waren van Chinese of Europese afkomst). Daarnaast waren er ook ruim zestig inheemsen onder de in totaal ruim honderdvijftig academisch opgeleiden die 'gouvernementsarts' heetten.

Door al deze veranderingen waren de gebouwen [aan de Hospitaalweg – zie Wandeling Jakarta 9] weer te klein geworden en zoo werd naar aanwijzingen van den in 1915 overleden directeur Dr. Noordhoek Hegt een geheel nieuw gebouwencomplex ontworpen voor school, geneeskundig laboratorium en Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting op Salemba. In 1919 en '20 konden de gebouwen aan den Hospitaalweg voor de nieuwe worden verwisseld. Een nieuw internaat voor 300 internen is daarna nog gebouwd aan de overzijde der Tji Liwoeng en zoo is nu in 1923 een ware model-inrichting ontstaan. Het aantal leerlingen bedroeg eind 1920: 251, w.o. 17 Europeanen en 5 Chineezers. Onder de 229 Inlanders waren 5 meisjes; 200 jongens woonden in het Internaat.

Ter herinnering aan Dr Joh. Noordhoek Hegt geboren 10 Mrt. 1868 Batavia – overleden 30 Sept. 1915 Den Haag Directeur de S.T.O.V.I.A. van 9 Nov. 1908 tot 28 Febr. 1915 Wd. Hoofdinspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst van 1 Maart 1915 tot 5 Augustus 1915 aan wiens initiatief en groote toewijding deze geneeskundig-onderwijsgebouwen, welke 5 juli 1920 in gebruik werden genomen, te danken zijn.

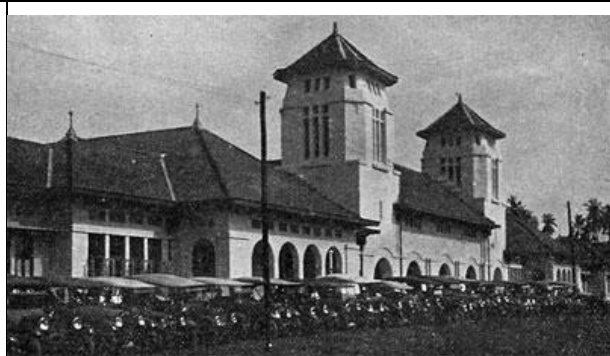
NB: Glas in lood ramen in het trappenhuis.

Ga rechtsaf Jl Diponegoro (Oranje Boulevard).

Rechts: Rumah Sakit Cipto Mangunkosomo

(CBZ: Centraal Burgerlijke Ziekeninrichting – 1914-'20, Von Essen / Andriessse).

Een typisch staaltje was de intocht van Japansche dokters in de CBZ, die de grootste minachting toonden voor de Indonesische staf en de dokters uit hun kamers zetten. De intellectueele Indonesiër begint zich af te vragen of hij het vroeger niet beter had in sommige opzichten. Hij wordt nu totaal genegeerd, terwijl er vroeger tenminste (in openbare colleges) naar hem geluisterd werd. [...]
Dan komt er ook critiek op de Japansche bekwaamheid. Een typisch voorbeeld was

een verhaal van Hoesein over een Japansche patiënt in de CBZ die stierf, omdat Japansche dokters een tyfospatiënt contra het uitdrukkelijke advies van 3 Indonesiërs voor malaria behandelden. De Hoogeschool zou niet geopend kunnen worden omdat de Japansche zogenaamde professoren bang zouden zijn door de studenten 'te kakken' te worden gezet. [Jansen]

Rechts: Lembaga Eijkman – Akademi Keperawatan.

(Eykman Instituut, Centraal-laboratorium van den Dienst der Volksgezondheid, Instituut voor Volksvoeding – 1914-'20, Von Essen / Andriessse).

Plattegrond 7

Het was in die dagen, dat de berri-beri een waren heksen sabbat onder de gevangenen vierde. Intusschen had professor Eykman ontdekt, dat de berri-berri veroorzaakt werd door de eenzijdige voeding, en wel rijstvoeding; het gebrek aan zilvervlies zou daaraan de grootste schuld hebben.

En niet alleen, dat de beri-beri als ziekte zoo gevaarlijk is, zij is evenals de malaria funest door de gevolgen, welke een ondervoedingstoestand kan hebben. Lijders aan latente beri-beri verkeren in een labiel evenwicht. Een kleine ongesteldheid

tengevolge van weersveranderingen of een dag van zware inspanning kan het evenwicht verstoren, kan plotselingen dood tengevolge hebben van menschen, die oogenschijnlijk niet ziek waren.

Ga terug naar de JI Salemba Raya.

Rechts: 80 – SMA – PSKD 1.

Rechts: 82-86 – Universitas Kristen – Fakultas Ilmu Sosial dan Ilmu Politik.

(Salemba Scholencomplex van de Vereniging van Christelijke Scholen: Chr. H.B.S. 5 j.c. Afd. A en B; Chr. A.M.S. Afd. B; Chr. P.A.M.S. (Kweekschool).

	<p>Groep van leeraren, leerlingen en belangstellenden voor het Jongedames-Instituut Salemba bij de opening van de Christelijke Alg. Middelb. School en de Paedagogische Alg. Middelb. School (Kweekschool) voor onderwijzers, op Donderdag 30 Juni [1927] door de Vereniging voor Christelijke Scholen te Batavia. →</p>	
<p>Tussen de bedrijven door vertelt Mimi mij haar levensgeschiedenis. Zij is voor de oorlog op de Christelijke Kweekschool geweest. Ze noemt me langzaam en nadrukkelijk, mij met haar doordringende ogen strak aankijkend haar eindexamencijfers: `voor geschiedenis had ik een 9, voor aardrijkskunde een 9, voor Nederlands een 9.' Ik: 'Je had eigenlijk verder moeten studeren'. Zij: 'Nadat ik weduwe was geworden (in 1946 is haar man, waarnemend burgemeester van Buitenzorg, immers doodgeschoten) heb ik vijf jaar alleen gestaan en moest zorgen voor mijzelf en mijn dochtertje. [Ferguson]</p>		

Ga rechtsaf: JI Salemba Raya (Salemba).

Links: Rumah Sakit St Carolus (Sint Carolus Ziekenhuis – 1919 / 1931, Hulswit-Fermont) / Taen.

	<p>En rechts, schuin daar tegenover staat het R.K. ziekenhuis Sint Carolus, dat een uitmuntende up to date inrichting mag genoemd worden. [Ido] Het Carolus Ziekenhuis is ontruimd. Vooraf moesten de zusters bij een quasi operatie</p>	
<p>van een Australische krijgsgevangene, (met dokters in uniform etc.) fungeeren en dit geval werd gefilmd (De opname was bedoeld voor 'Australia Calling') 'n Typisch Japansche propagandatruc. [Jansen]</p>		

Rechts: 14

“het huis op Salemba”.)

Het lag diep in. Nog een eind van de grote straatweg af, aan die kant van de weg, waar een dubbele rij kanariebomen stond. Tussen de hoge stammen lagen de tramrails. De tram zelf – de onvergetelijke oude stoomtram! – reed er al bellend doorheen als door een tunnel van groen. Het had bepaald iets landelijks. Op dezelfde wijze als de trein in het binnenland soms dicht langs huizen en kampongs kon rijden. Dit landelijke werd nog versterkt door een hobbelig pad en een bruine sloot die langs het voorerf stroomde. [...]
Dan komt mij haar beeld in herinnering, het meermalen terugkerend tafereel van de laatste maanden: de voorgalerij van het huis op Salemba tegen het vallen van de avond en daarna bij donker. We hadden bijna altijd onze vaste plaatsen. Tante Sophie met haar rug naar het verkeer toe en ik meestal tegenover haar. Het was ook de gewoonte dat er geen lampen ontstoken werden. Daardoor was het buiten altijd lichter dan binnen. Van Tante Sophie kreeg ik bijna altijd een halfverlicht silhouet te zien, een gezicht in het donker. Ik kan het natuurlijk gemakkelijk voor de geest halen zoals het in de laatste maanden vóór haar dood was, maar op zulke avonden zag ik het niet dan heel vaag. [Breton de Nijs]

Kijk, links van U, staat ook zoo'n uitgestrekt, ouderwetsch gebouw, het vroegere Gymnasium, thans hoogere burgerschool Koning Willem III, die in November 1935 haar vijfen-zeventig jarig bestaan gevierd heeft. Zij heeft al duizenden nuttige leden aan de Indische maatschappij afgeleverd, want tot en met 1900 werden de leerlingen ook tot bestuursambtenaren opgeleid. [Ido]

Daar is mijn oude school, het K.W.III. Gymnasium Koning Willem III zeiden we in mijn tijd, hoewel er geen Grieks of Latijn werd onderwezen. Je mocht een zwarte uniformpet met glimmend leren stormbandje dragen waarop je onmatig trots was, en als je het tot de tweede klas gebracht had, werd je voor die prestatie beloond met een gouden ster vóór op die pet, wat je weer een geweldig overwicht op de groentjes van de eerste klas gaf. [Fabricius]

Het verkeer glijdt rusteloos af en aan over het asfalt van Salemba, het begin van de Postweg van Daendels. Verderop aan de Pasarstraat heeft Du Perron gewoond, de andere kant uit, op Kramat, Busken Huet en nog verder weg op Goenoeng Sahari, Multatuli. Ik ben aan deze weg dus in goed gezelschap, wat me niet zal weerhouden spoedig weer te verhuizen... als ik er de kans toe krijg. [Duncan Elias]

Naar de Vogelmarkt;

Ga terug naar de loopbrug ter hoogte van het St. Carolus Hospital.

Steek over en ga Jl Salemba Raya weer in zuidelijke richting.

Ga linksaf: Jl Pramuka.

Steek over via de loopbrug.

Achter Pasar Pramuka ligt Pasar Burung (vogelmarkt).

Na het Dachau van de groenten lijkt de vogelpasser een Dachau van vogels. De traliehuisjes staan er opeengestapeld even compact als blikjes corned beef in een tokorak. Daaruit klinkt een duizendvoudig gekoer, gefluit, gesjirp en gekwinkeleer alsof vogels geen verdriet hebben. Even dik als de kooien op elkaar staan, even dik zitten de vogels op elkaar in de kooien. Je hebt er smookgrijze glatiks van de rijstvelden achter Tjimanoeek

en pauwblauwe mandars uit de rawa's achter Bekasi, Van Gogh-gele kapodangs van Tjibeët en bronsgroene doans van achter Dramaga. [Robinson]

Verantwoording van de afbeeldingen.

Bataviasche Verkeers Maatschappij: Het Indische Leven, 3, 110

Centraal Burgerlijke Ziekeninrichting: Het Indische Leven, 1-18, 354

Jongedames-Instituut Salemba: Het Indische Leven, 8, 1169

Deze wandeling is overgenomen van de website
www.IndischeLiteraireWandelingen.nl

Deze wandeling is samengesteld in samenwerking met
www.KantEnKlaarSuriname.com

